

معماری دوره آل مظفر یزد

(ایلخانی و تیموری)

با نگاهی به پهنای عصر اتاپکان

محمد حسن خادم زاده

با همکاری :

مجید علومی

الهه الوندیان خاکباز

معماری دوره آل مظفر یزد

(ایلخانی و تیموری)

با نگاهی به بناهای عصر اتابکان

محمد حسن خادم زاده

با همکاری :

مجید علومی - الهه الوندیان خاکباز

تنظیم نقشه‌ها و امور رایانه :

علی‌رضا زارع بیدکی - اسماعیل زارع خورمیزی - نگین مختاری

برداشت و تدوین نقشه‌ها :

احسان راد - علی اکبر فتاحی - هادی کریمی - امیرحسین ترکزاده

شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۵۲۱۰-۱۲-۲

تیراژ : ۲۰۰۰

نوبت چاپ : اول ۱۳۸۹

لیتوگرافی، چاپ و صحافی : نادر، پنج رنگ، صبح امروز

مرکز پخش : خ انقلاب، خ ۱۲ فروردین، کوچه بهشت آیین، پلاک ۸

تلفن : ۶۶۹۵۰۸۷۱ - تلفکس : ۶۶۴۸۱۶۴۱

قیمت : ۱۵۰۰۰ تومان

سرشناسه : خادم‌زاده، محمد حسن، ۱۳۴۷.

عنوان و نام پدیدآور : معماری دوره آل مظفر یزد (ایلخانی و تیموری) با نگاهی به بناهای عصر اتابکان /

محمد حسن خادم‌زاده با همکاری مجید علومی، الهه الوندیان خاکباز.

مشخصات نشر : تهران : هم‌پا : سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان یزد، ۱۳۸۹.

مشخصات ظاهری : ح. ۴۳۶، [۱۶] ص. مصور (رنگی)، نقشه.

شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۵۲۱۰-۱۲-۲ ریال

وضعیت فهرست‌نویسی : فیا

یادداشت : کتابنامه به صورت زیرنویس.

موضوع : معماری - ایران - یزد

موضوع : ساختمان‌های تاریخی - ایران - یزد (استان)

موضوع : یزد - آثار تاریخی

موضوع : یزد - تاریخ - قرن ۸-۹ ق.

شناسه افزوده : علومی، مجید

شناسه افزوده : الوندیان خاکباز، الهه

شناسه افزوده : سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، پایگاه میراث فرهنگی شهر تاریخی یزد

رده‌بندی کنگره : ۱۳۸۹ خ ۵۲ / ۲۱۲۹DSR

رده‌بندی دیویی : ۹۵۵/۹۲۲۰۴۲

شماره کتابشناسی ملی : ۱۲۱۳۹۳۹

پیشگفتار

یکی از مهمترین فصل‌های تاریخ شهر یزد در زمانی اتفاق می‌افتد که یزد در ابتدای قرن پنجم بعنوان مقر باقیمانده سلسله آل کاکویه انتخاب می‌شود، که بر اثر هجوم سلجوقیان از هم پاشیده و گسسته شده‌اند. تا قبل از این در کتب و اسناد تاریخی از جایی به نام کته و یا قصبه یزد نام برده می‌شود و بنظر می‌رسد شهر شدن یزد مدیون حضور آنان است.

حکومت آل کاکویه با این احوال نزدیک به یک قرن در یزد باقی ماند و سپس نوبت به اتابکان رسید اینان که پیش از این در یزد بدلیل قرابت با اتابکان ساکن بودند خدمات شایسته‌ای را به انجام رسانیدند و مدت حکومت آنان نزدیک به دوست سال طول کشید. از جمله مهمترین اتفاقی که در زمان آنها رخ داد حمله مغول به ایران بود که در سایه درایت و مدیریت آنها یزد از این هجوم در امان ماند. و همچنان به رشد خود علی‌رغم کمبود امکانات طبیعی و محدودیت‌های اقلیمی ادامه داد

شهر در چندین مرحله گسترش یافت، بناهای زیادی ساخته شد و در هنگامه هجوم مغول افراد سرشناس زیادی از سراسر کشور به اینجا آمده و تحت لوای اتابکان به آرامش رسیدند.

آل مظفر که پس از آنها بر روی کار آمدند اولین دولت محلی یزد بودند که ادعای ارضی داشته و بخش بزرگی از کشور را در زمان فترت مغول تحت سیطره خود درآوردند و یزد نیز از این جریان که تا حدودی ثروتهای ناشی از آن را به این سمت هدایت می‌کرد منتفع شد در این دوره است که شهر به حدود دو برابر حد پیشین خود گسترش یافت. اگرچه آل مظفر دائما در حال درگیری‌های خانوادگی بودند ولی هیچگاه شهرهای تحت سیطره خود را چنان مغولان نابود نکردند.

با آمدن گورکانیان است که سرعت رشد روز افزون یزد کم می‌شود ولی با این حال متوقف نمی‌گردد. در مواردی توسط حکام یا خیرین نیک اندیش چیزهایی به یزد اضافه می‌شود، مجموعه امیرچقماق و چند اثر دیگر شواهدی بر این مدعا می‌باشند حاصل مطلب آنکه در یک دوره نسبتا طولانی و مهم برای یزد آثار زیادی اعم از مدرسه - مسجد - خانقاه - بقعه - آب‌انبار - بازار و بسیاری دیگر از فضاها و مورد نیاز مردم خلق شد. اما نکته مهمی که در مطالعات تاریخ معماری ایران اتفاق افتاده این است که اولاً مناطقی مانند یزد آنچنان که بایسته است محل مطالعه پژوهشگران قرار نگرفته و فقط تعداد اندکی از بناهای بسیار شاخص معرفی شده‌اند. ثانیاً اینکه همین مطالعات چندان عمیق و گسترده نبوده است که بتواند ویژگی‌های این گونه از معماری را در این منطقه فرهنگی روشن سازد.

یکی از مسئولیت‌هایی که از ابتدای آغاز بکار پایگاه میراث فرهنگی شهر تاریخی یزد بر دوش خود احساس می‌کردیم از سایه بدر آوردن این نفایس و ثروتهای فرهنگی بود تا از رهگذر آن و بتدریج علاقه‌مندان به هنر معماری ایرانی بتواند مطالعات خود را در این زمینه بر آن استوار سازند. بنظر می‌رسد که سایر نقاط کشور

نیز نیازمند این نوع کار هستند، تا دریابیم که آنچه هنر و فرهنگ ایران زمین در طول قرون و اعصار ساخته علاوه بر داشتن اشتراکات بسیار نقاط تمایز فراوانی نیز دارند موضوعی که بحث مفصلی را در جای دیگر طلب می‌کند.

در هر حال در طول تقریباً شش هفت سال گذشته تمام تلاش بر این قرار گرفت که این بناها با دقت کافی برداشت (رلوه) شوند و در تمامی اسناد و مدارک مکتوب اگر ردی از آنها وجود دارد مستند شود و بصورت کتابی مناسب ارائه گردد. بنابر این مبنای این کتاب را اگر چه نام معماری آل مظفر بر خود دارد ولی بلحاظ اینکه می‌باید تاحدودی ریشه‌های باز شناخته شود تا آنجا که ممکن بود بناهای دوره اتابکان اتابکان نیز در آن گنجانده شد. و همچنین با توجه به تاثیر بناهای ساخته شده در دوره آل مظفر بر آثار دوره بعد از خود (تیموری) لاجرم آنها نیز در مقوله آمدند. اما خود می‌دانیم که در ابتدای این مسیر سخت و دشوار هستیم همانگونه که چندین دفعه در داخل متن متذکر شده‌ام بسیاری از بناها نیازمند بازنگری دقیق از جهت دریافت زمان تولید و همچنین ویژگی‌های معماری خود هستند. و به احتمال زیاد در مطالعات آینده روشن خواهد شد که در قرارگیری آنها در دسته‌های سه گانه مطرح شده در این کتاب از نظر تاریخ ساخت ممکن است که تغییراتی بنماید.

در اینجا لازم می‌دانم از همه همکاران زحمتکشم در پایگاه میراث فرهنگی شهر یزد از صمیم قلب تقدیر و تشکر بنمایم آقایان علیرضا زارع بیدکی، اسماعیل زارع خورمیزی، و خانم نگین مختاری از واحد فنی پایگاه که کارهای اساسی تنظیم نقشه‌ها و بهنگام سازی آنها و کارهای مربوط به رایانه توسط آنها انجام پذیرفت.

آقایان احسان راد - علی اکبر فتاحی - هادی کریمی و خصوصاً آقای امیر حسین ترکزاده که زحمت زیادی برای برداشت نقشه‌ها و تدوین آنها متقبل شدند. و آقای حمید خانی که مسئولیت تایپ مطالب را بر عهده گرفتند.

ضروری است از همکاران پژوهشگر ارجمندم جناب آقای مجید علومی و سرکار خانم الهه الوندیان که بیشتر زحمات شروع کار اعم از جمع آوری و تدوین مطالب اولیه بر عهده آنها قرار گرفت بطور ویژه تقدیر و تشکر بنمایم.

در پایان امیدوارم که حاصل زحمات چندین ساله که در این کتاب ارائه شد مقبول طبع بلند همه اهل فرهنگ و دانش قرار گیرد و تقاضا دارم که از بیان کاستی‌های آن و همچنین رهنمودهای ارزنده خود برای فعالیت‌های بعدی ما را بی‌بهره نگذارند.

محمد حسن خادمزاده

فصل اول

۱	بناهای دوره اتابکان
۲	مقدمه
۲	اتابکان
۲	اتابکان یزد
۴	معماری در این عصر
۵	ساخت و سازها
۵	بناهای دوره رکن‌الدین سام بن لنگر
۶	بناهای دوره عزالدین لنگر
۶	مدرسه و بازار معروف به وردان روز بن عزالدین لنگر
۷	باغ وردانروز
۷	مدرسه کیکاوس بن عزالدین لنگر
۷	بناهای دوره سلطان قطبالدین بن عزالدین لنگر
۸	قدمگاه امام رضا
۹	دروازه ملامیر
۹	قنات مریم آباد
۹	روستای مریم آباد
۱۰	بناهای دوره اتابک محمود شاه
۱۰	مدرسه صفویه
۱۰	مدرسه ضیائیه
۱۱	بناهای دوره اتابک علاءالدوله سلغر شاه
۱۱	روستای سلغر آباد
۱۱	باغ طغی شاهی
۱۱	مجموعه دارالشفاء
۱۲	مسجد چهل محراب
۱۳	بناهای دوره اتابکان علاءالدین و یوسف شاه

فصل اول

۱۵	بناهای دوره اتابکان (بررسی و معرفی بناهای موجود در یزد از این عصر)
۱۷	خانه طاق بلندا و حسینیه و گنبد هشت
۳۰	بنای سید ابودردا (دارالشفاء صاحبی)
۳۵	زیارتگاه سید عبدالنبی
۳۸	مسجد نشکری (شاه ابوالقاسم)
۴۱	مسجد چهل محراب
۴۶	مدرسه ضیائییه
۵۲	منار گلی
۵۴	بقعه سید شاه رضا
۵۷	بقعه شیخ احمد فهادان
۶۲	بقعه محمدی دروازه شاهی
۶۵	مزار امیر نظام الدین

فصل دوم

۶۹	بناهای دوره آل مظفر
۷۰	مقدمه
۷۰	خاندان آل مظفر
۷۱	وضعیت اجتماعی و سیاسی یزد در دوره آل مظفر
۷۳	بناهای دوره آل مظفر

فصل دوم (بناهای دوره آل مظفر شهر یزد) بخش اول :

۷۵	مدارس
۷۶	خانه آقا (مدرسه آقا)
۸۴	مدرسه خانزاده (گلداسته)
۸۹	مدرسه رکنیه (سید رکن الدین)
۹۷	مدرسه شمسیه (سید شمس الدین)

مدرسه شهاب الدین قاسم طراز (شاه ابوالقاسم) ۱۰۶

مدرسه کمالیه ۱۱۳

مدرسه ابوالمعالی ۱۱۹

فصل دوم (بناهای دوره آل مظفر شهر یزد) بخش دوم:

بقاع ۱۲۱

بقعه سلطان شیخداد ۱۲۲

بقعه سهل ابن علی یا شیخ الاسلام ۱۲۵

فصل دوم (بناهای دوره آل مظفر شهر یزد) بخش سوم:

مساجد ۱۳۳

مسجد کوچک ابوالمعالی ۱۳۴

مسجد بزرگ ابوالمعالی ۱۳۶

مسجد شاه یحیی ۱۴۰

مسجد جامع اهرستان ۱۴۵

مسجد ریگ (سر ریگ) ۱۴۹

مسجد جامع کبیر ۱۵۸

مسجد مصلی عتیق ۱۷۸

مسجد یعقوبی ۱۸۳

فصل دوم (بناهای دوره آل مظفر شهر یزد) بخش چهارم:

برج و بارو و بازارها ۱۸۹

برج و بارو ۱۹۰

چهارسوق و بازار شامی ۱۹۳

بازار سراجها ۱۹۹

فصل دوم (بناهای دوره آل مظفر شهر یزد) بخش پنجم:

خانه‌ها ۲۰۱

۲۰۲	خانه افشار
۲۰۸	خانه بابایی
۲۱۶	خانه بارجینی
۲۲۰	خانه توانا
۲۲۹	خانه حسن آبادی
۲۴۵	خانه جواد خراسانی
۲۵۰	خانه دوست گل
۲۵۷	خانه سالار
۲۵۸	خانه شهنه‌ای
۲۷۲	خانه میرزا احمد خان طاهری
۲۷۶	خانه کریمی
۲۹۰	خانه محمد علی گل
۳۰۵	خانه ممتاز
۳۱۱	خانه نجیب

فصل سوم

۳۱۷	بناهای دوره تیموری
۳۱۸	مقدمه
۳۱۸	تیمور و گورکانیان
۳۱۹	در عهد تیموری
۳۲۰	معماری دوره تیموری در شهر یزد

فصل سوم: (بناهای دوره تیموری شهر یزد) بخش اول:

۳۲۱	بقاع
۳۲۲	گنبد مصلی عتیق
۳۲۹	بقعه سنی فاطمه
۳۳۶	بقعه سید گل زرد

۳۴۰ بقعه سید گل سرخ

۳۴۵ بقعه عمادالدین مسعود (خواجه ضياء الدين)

۳۴۹ مجموعه رنگيان

فصل سوم: (بناهای دوره تیموری شهر یزد) بخش دوم:

۳۵۵ مساجد

۳۵۶ مسجد امیر چقماق

۳۶۷ مسجد پیر حسین دامغانی

۳۷۲ مسجد خضر شاه (چهار منار)

۳۷۹ مسجد سر پلک

۳۸۵ مسجد سلطان شیخداد

فصل سوم: (بناهای دوره تیموری شهر یزد) بخش سوم:

۳۹۱ بازارها

۳۹۲ بازار حاجی قنبر

۳۹۷ بازار مسگرها

فصل سوم: (بناهای دوره تیموری شهر یزد) بخش چهارم:

۴۰۳ آب انبارها

۴۰۴ آب انبار جنک

۴۰۶ آب انبار حاجی قنبر

فصل سوم: (بناهای دوره تیموری شهر یزد) بخش پنجم:

۴۰۹ (بناهایی که شواهدی از دوره تیموری در خود دارند)

۴۱۰ مسجد بزرگ ابوالمعالی

۴۱۱ امامزاده جعفر

۴۱۴ مسجد باغ بهشت

۴۱۵ بقعه سید طاووس

۴۱۸ زیارتگاه شاهزاده فاضل

۴۱۹ بقعه سلطان شیخداد

فصل سوم: (بناهای دوره تیموری شهر یزد) بخش ششم:

- ۴۲۱ بناهایی که در دوره تیموری ساخته شده ولی اکنون اثری از آنها نیست
- ۴۲۲ قلعه مبارکه (دارالحکومه)
- ۴۲۳ عمارت دارالفتح
- ۴۲۳ باغ امیر شاهی
- ۴۲۴ مدرسه قطیبه قاسمیه (دارالصفاء)
- ۴۲۴ مدرسه یوسف چهره
- ۴۲۵ آسیاب شیخداد
- ۴۲۵ عمارات امیر غیاث الدین
- ۴۲۶ مدرسه باوردیه
- ۴۲۶ باغ امیر شمس الدین محمد میرک
- ۴۲۷ عمارات امیر شمس الدین محمد خضر شاه و فرزندانش
- ۴۲۷ مدرسه قطیبه
- ۴۲۸ مدرسه حافظیه
- ۴۲۸ مقابر یا باغ حاجبی
- ۴۲۹ عمارات خواجه شمس الدین محمد طاهر
- ۴۲۹ عمارات خواجه صدرالدین احمد ابیورد و فرزندانش
- ۴۳۰ مدرسه شرفیه